

Ο Γεώργιος Βιζυηνός και η πολιτισμική ψευδομόρφωση του Ελληνισμού

Από τον ΠΑΥΛΟ ΚΑΛΛΙΠΑ

Γ. Μ. Βιζυηνός, Στους δρόμους της λογισύνης. Κείμενα γνώσης, θεωρίας και κριτικής, φιλολογική επιμέλεια: Παν. Μουλλάς, επιλεγόμενα - υπόμνημα: Βενετία Αποστολίδου, Μαίρη Μικέ, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2013, σελ. 800

Ο Γεώργιος Βιζυηνός (1850-1896) είναι γνωστός στο ευρύτερο κοινό από τα υπέροχης αφηγηματικής μαεστρίας διηγήματά του, που εξακολουθούν να μας συναρπάζουν και να μας συγκινούν παρ' όλη την απόσταση που μας χωρίζει από το ιδιότυπο γλωσσικό τους ιδίωμα - ή ίσως και εξαιτίας του. Τα πολυάριθμα ποιήματά του διαβάζονται σήμερα πολύ λιγότερο, και το η γλώσσα τους μας είναι περισσότερο οικεία, καθώς σπανίως κατορθώνουν να υπερβούν τις κάπως αφελείς αγκυλώσεις του φορμαλισμού που τα διέπει. Σχεδόν άγνωστα παραμένουν τα θεωρητικά του κείμενα, τα οποία κινούνται κυρίως στον χώρο του φιλοσοφικού προβληματισμού, με έμφαση στη φιλοσοφική ψυχολογία και την αισθητική θεωρία, πραγματεύονται όμως επίσης ζητήματα που σχετίζονται με τη λογοτεχνική ιστορία και κριτική, τη λαογραφία, καθώς και μερικά άλλα συναφή θέματα. Η επανέκδοση των τελευταίων αυτών δοκιμακίου χαρακτήρα έργων του σε έναν συγκεντρωτικό τόμο συνιστά πολύτιμη συμβολή όχι μόνο στη μελέτη της συνολικής προσφοράς του συγκεκριμένου συγγραφέα, αλλά και στην εξιχνίαση του ευρύτερου πνευματικού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο αυτός έζησε και δημιούργησε,

Ο Γεώργιος Βιζυηνός σε σχέδιο του Κωνσταντίνου Παπαμαχαλόπουλου.

και συνακόλουθα στη χαρτογράφηση των δομικών αντιθέσεων που καθόρισαν την πορεία της χώρας μας κατά τα ιδιαίτερος κρίσιμα χρόνια της εθνικής της ενηλικίωσης και προδιέγραψαν, σε μεγάλο βαθμό, τη μετέπειτα πορεία της. Κατά την πρώτη φάση της βασιλείας του Γεωργίου Α' στην Ελλάδα επικρατούσε η προσδοκία ότι οι εντά-

σεις και οι βίαιες αντιπαραθέσεις που είχαν συνοδέψει το νεοσύστατο κράτος στα πρώτα του βήματα θα μπορούσαν επιτέλους να καταλαγιάσουν και να ξεπεραστούν. Το ανώριμο και απροσάρμοστο μόρφωμα που είχε προκύψει από τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα, γαλουχημένο μέσα στη θερμοκοιτίδα ξενοκίνητων παρεμβάσεων και εν

πολλοίς ξενόφερτων ιδεολογημάτων, καθώς και στις ψευδαισθήσεις που του προκαλούσαν από τη μια πλευρά ποικίλες ιστορικές φαντασιώσεις και από την άλλη η αθρόα εισροή ανθρώπινου δυναμικού και κεφαλαίων προερχόμενων από μια διασπορά, η οποία όμως απηχούσε ολωσδιόλου διαφορετικές πολιτισμικές καταβολές και αντίληψη των περιστάσεων από εκείνες που επικρατούσαν στην καθημαγμένη χώρα, προσπαθούσε να πραγματοποιήσει τα πρώτα του βήματα μέσα σε ένα σκηνικό που το χαρακτήριζε βαθύτατη ανασφάλεια, ακόμη και αμφισβήτηση, όσον αφορά την εθνική του ταυτότητα και τον ιστορικό ρόλο που εκαλείτο να παίξει στην περιοχή.

Όσβαλντ Σπένγκλερ είναι αυτός που εισήγαγε στην ιστορική έρευνα τον γεωλογική προέλευσης νεολογισμό ψευδομόρφωση για να αναφερθεί στις περιπτώσεις εκείνες όπου ένας πολιτισμός (Kultur) προσλαμβάνει εξωγενή χαρακτηριστικά προκειμένου να διαμορφώσει την ταυτότητά του, επιβάλλοντάς τα πάνω σε ένα εντελώς διαφορετικής προέλευσης και δυναμικής πρωτογενές υλικό, με αποτέλεσμα τα εξωτερικά χαρακτηριστικά αυτού του πολιτισμικού σχηματισμού να έρχονται σε αντίθεση, ενίοτε μάλιστα και σε απευθείας σύγκρουση, με τις πραγματικές δυνάμεις οι οποίες καθορίζουν τη συμπεριφορά και την εξέλιξη της συγκεκριμένης κοινωνίας. Αποτέλεσμα αυτής της αντινομίας είναι η διαμόρφωση μιας δυναμικής και ενίοτε ασταθούς ισορροπίας ανάμεσα σε θεμελιακά αντίρροπες τάσεις, η οποία μολαταύτα ενδέχεται να παραγάγει

Από αριστερά: Μαργαρίτης Ευαγγελίδης (1850-1932), Γεώργιος Ζαρίφης (1806-1884), Ηλίας Τανταλίδης (1818-1876).

αξιόλογα πολιτισμικά επιτεύγματα με έντονη προδιάθεση επέκτασης και κυριαρχίας τους σε ευρύτερους γεωγραφικά χώρους, και που επιχειρούν με αυτόν τον τρόπο να εκτονώσουν τις εσωτερικές της εντάσεις. Νομίζω ότι είναι λιγοστές οι περιπτώσεις που ανταποκρίνονται σε αυτό το πρότυπο ανάλυσης με τόση ακρίβεια όσο η ελληνική κοινωνία κατά το δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα, μια περίοδο που στάθηκε καθοριστική για την αποκρυστάλλωση της νεοελληνικής ταυτότητας. Αντιπροσωπευτικό μνημείο και σύμβολο αυτής της πραγματικότητας στέκει ως σήμερα στο κέντρο της πρωτεύουσας η περίφημη νεοκλασική «τριλογία» που, με την πομπώδη καλλιέργειά της, καταδεικνύει τις ιδεολογικές καταβολές και τις ιστορικές βλέψεις μιας κοινωνίας που η συχνά ενθουσιώδης αλλά τελικά υπερφίαλη και αδιέξοδη δυναμική των εσωτερικών της συσχετισμών έμελε να την οδηγήσει σε σημαντικά γεωπολιτικά επιτεύγματα, αλλά και σε μια σειρά από επαναλαμβανόμενες «κρίσεις» και «καταστροφές».

Ο Βιζυήνος αποτελεί αντιπροσωπευτικό παράδειγμα διανοητή που διαμορφώθηκε, έζησε και δραστηριοποιήθηκε μέσα σε αυτό το περιβάλλον ριζικών αν και συχνά υπόγειων αντιθέσεων, τις οποίες βίωσε με τραγική ένταση καθώς προσπαθούσε με πάθος να τις συγκεράσει και να τις ξεπεράσει, τελικά όμως παρέμεινε ξένος και απόβλητος από μια κοινωνική πραγματικότητα που τον περιέβαλε με εν μέρει δικαιολογημένη καχυποψία, ωστόσο τον εξουθένωσε και τον συνέτριψε αμείλικτα. Ωστόσο, η εσωτερική δυναμική που προέκυψε από τις αντιθέσεις αυτές δεν τον εμπόδισε στο να αναδειχθεί ως ένας από τους μέγιστους και τους πιο διεισδυτικούς στην ψυχογράφηση των χαρακτήρων του Έλληνας πεζογράφου. Γεννημένος σε μια μάλλον άσπμη κωμόπολη της Ανατολικής Θράκης, από την οποία προ-

σέλαβε και το προσωνύμιο με το οποίο έγινε γνωστός, κατόρθωσε, παρά την ταπεινή καταγωγή του, να ανεληχθεί με αξιοσημείωτη αποτελεσματικότητα μέσα από τις διαιδαλώδεις διαδρομές των διασυνδέσεων που ανέπτυξε στους κόλπους της πάντα βυζαντινίσουσας εκκλησιαστικής εκπαιδευτικής παράδοσης, με τη συνδρομή και της φανερώνιτης πελατειακής πρακτικής. Κατ' αυτόν τον τρόπο ήρθε σε επαφή με τα ανώτερα στρώματα της οικονομικής και της πνευματικής ελίτ της Πόλης, που στην περίπτωση του εκπροσωπούσαν κυρίως από τον ευεργέτη του, τον μεγαλοτραπέζιτη Γεώργιο Ζαρίφη, και από τον πνευματικό μέντορά του, τον λόγο ποιητή Ηλία Τανταλίδη.

Οι μετέπειτα εντυπωσιακές σπουδές του στα μεγαλύτερα πανεπιστήμια της Γερμανίας, κοντά σε μερικούς από τους σημαντικότερους καθηγητές φιλοσοφίας της εποχής, όπως ο Χ. Λότες, ο Ε. Τσέλλερ και ο Β. Βουντ, του επέτρεψαν να γνωρίσει από πρώτο χέρι τα πνευματικά ρεύματα που κυριαρχούσαν στην κεντρική Ευρώπη, αλλά και τις σύγχρονες αισθητικές και καλλιτεχνικές τάσεις που τότε ακόμη ήταν στενά συνδεδεμένες με τις εξελίξεις στον χώρο της φιλοσοφίας και της επιστήμης. Η διδακτορική του διατριβή με αντικείμενο τη σημασία του παιγνιδιού στη διάπλαση της ψυχολογίας του παιδιού, καθώς και η υφηγοσία του με θέμα την αισθητική θεωρία του Πλωτίνου απηχούν τις θεωρητικές του αναζητήσεις και τον πνευματικό ορίζοντα μέσα στον οποίο διαμορφώθηκε και ωρίμασε η προσωπικότητά του ως καλλιτέχνη αλλά και ως ενός, για την εποχή του, ασυνήθιστα εμπεριστωμένου και ενημερωμένου διανοούμενου, γεγονός που εξέθρεψε μέσα του ευεξήγητα μεγάλες φιλοδοξίες. Η αξιοσημείωτη κατάρτιση και φιλοπονία του,

αλλά και η αναμφισβήτητη ικανότητά του για σαφή και ακριβή γλωσσική διατύπωση των διανοημάτων του έμοιαζε ότι υπόσχονταν να του ανοίξουν τον δρόμο για μια λαμπρή σταδιοδρομία στον χώρο όχι μόνο της λογοτεχνικής παραγωγής αλλά και της πανεπιστημιακής διδασκαλίας. Έτσι, μετά από τις επανειλημμένες βραβεύσεις του σε διάφορους ποιητικούς διαγωνισμούς και την σχετικά ευμενή, αν και κάπως αμήχανη, υποδοχή των ρηζικέλευθων, πολυεπίπεδων, φαινομενικά αφελών αλλά στην πραγματικότητα περίτεχνα επεξεργασμένων διηγημάτων του, έστρεψε την προσοχή του στην εκπόνηση μιας σειράς από μονογραφίες και άλλα θεωρητικού χαρακτήρα κείμενα που απέβλεπαν κυρίως στην προώθηση της ακαδημαϊκής του καριέρας.

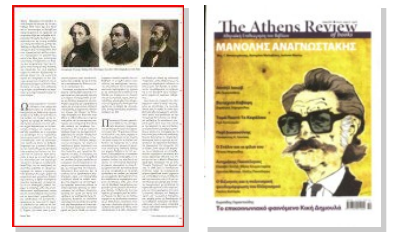
Η διδακτορική διατριβή του (1881) και η υφηγοσία του (1884) έχουν επανενδοθεί σχετικά πρόσφατα,¹ όμως με τον προκείμενο τόμο έχουμε πια στη διάθεσή μας το σύνολο των υπόλοιπων μελετημάτων του, συγκεντρωμένων και επιμελημένων εκδοτικά από τον αφοσιωμένο στο έργο του αείμνηστο μελετητή Παν. Μουλλά, που παλαιότερα είχε επιμεληθεί και την πιο γνωστή και καταξιωμένη έκδοση των διηγημάτων του. Μετά τον θάνατο του Μουλλά το 2010, ανέλαβαν να φέρουν σε πέρας το πολύμοχθο αυτό έργο δύο σημαντικές νεοελληνίστριες συνάδελφοί του από το ΑΠΘ, οι οποίες, χωρίς να επιχειρήσουν να συμπληρώσουν τα εμπεριστωμένα αλλά δυστυχώς ανολοκλήρωτα Προλεγόμενά του, προσέθεσαν κάποια καταποιστικά, ιστορικού κυρίως ενδιαφέροντος επιλεγόμενα, μια σειρά από χρήσιμες πραγματολογικά χαρακτηριστικά σημειώσεις, καθώς και ένα απαραίτητο ευερέθιστο προσώπων, που συνέθεσε η Μ. Στεφανοπούλου. Ο τόμος είναι ογκώδης μεν, αλλά εύχρηστος και τυπογραφικά καλαίσθητος, και περιλαμβάνει, σε χρονολογική

διάταξη, οκτώ σχετικά εκτενείς μελέτες, καθώς και μια επιλογή από τα λήμματα που συνέταξε ο Βιζυήνος για να συμπεριληφθούν στο *Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό των Μπαρτ και Χίρστ*. Μας παρέχει τη δυνατότητα να προσεγγίσουμε μια λιγότερο γνωστή, αλλά οπωσδήποτε εξίσου σημαντική με τα λογοτεχνικά του έργα πτυχή της πνευματικής του προσφοράς. Το υλικό του περιλαμβάνει μελετήματα που η σύνταξή τους τον απασχόλησε κατά την οκταετία μετά την οριστική εγκατάστασή του στην Αθήνα το 1884 έως τη μοιραία εισαγωγή του στο Δρομοκαΐτειο φρενοκομείο, τον Απρίλιο του 1892, μια περίοδο κατά την οποία προσπαθούσε απεγνωσμένα και ανεπιτυχώς να αναδειχθεί ως πανεπιστημιακός δάσκαλος, έχοντας ουσιαστικά εγκαταλείψει τη λογοτεχνική παραγωγή, με εξαίρεση το τελευταίο διήγημά του, το «Μοσκόβ Σελήμ», που γράφτηκε προς το τέλος του 1886 και δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1895.

Είμαστε έτσι σε θέση σήμερα πια να παρατηρήσουμε με αρκετή ακρίβεια με ποιον τρόπο οι εντάσεις της νεοελληνικής ψευδομόρφωσης, για τις οποίες έγινε λόγος πιο πάνω, συνέβαλαν στη συγκρότηση αλλά και στην αποδόμηση της πνευματικής και της καλλιτεχνικής φυσιογνωμίας του. Οι πανεπιστημιακές του μονογραφίες και τα υπόλοιπα θεωρητικά κείμενά του μας αποκαλύπτουν με σαφήνεια τις καταβολές της σκέψης του κυρίως στον χώρο της νεοκαντιανής θεωρίας της αντίληψης, αλλά με έντονες προσμίξεις εμπειριστικού ψυχολογισμού και επιστημονισμού, που αναμφισβήτητα οφείλονται στην επίδραση του δασκάλου του Χέρμαν Λότες. Όμως η ευαισθησία του τον κρατούσε σε διαρκή τροχιά γύρω από τις καταβολές του στη Βιζύη, εκεί απ' όπου ένιωσε ότι είχε αναβλύσει ο πολυσύνθετος συναισθηματικός πλούτος που με τόση αμεσότητα είχε αποτυπώσει στο λογοτεχνικό του έργο.²

Η ακαδημαϊκή του καριέρα στην Ελλάδα ξεκίνησε με μάλλον αίσιους αιώνους, όταν το 1885 εξελέγη υφηγητής της ιστορίας της φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, όμως στη συνέχεια του δόθηκε η δυνατότητα να διδάξει μαθήματα λογικής και ψυχολογίας μόνο σε κάποια γυμνάσια των Αθηνών, και αργότερα ρυθμική και δραματολογία στο Ωδείο της πόλης. Η εναγώνια προσπάθειά του να την προωθήσει αποτελεσματικά αποτυπώνεται με οδυνηρή ενέργεια στη βιβλιοκρισία του πρώτου (και καθώς αποδείχθηκε του μοναδικού) τεύχους από το έργο του συνυποψηφίου και εν δυνάμει «ανταγωνιστή» του –όπως τουλάχιστον ο ίδιος τον

έβλεπε- Μαργαρίτου Ευαγγελίδου με τίτλο *Ιστορία της Θεωρίας της Γνώσεως* (Αθήνα 1885). Τούτο είχε γίνει δεκτό από το πανεπιστήμιο ως διατριβή επί υφηγεσία φέροντας την αφιέρωση «τῷ σοφωτάτῳ ἀνδρὶ καὶ πολυσεβάστῳ διδασκάλῳ Ἐδουάρδῳ Τσελλέρῳ», προκαλώντας έτσι την έντονη αντίρρηση του επίσης διατελέσαντος φοιτητῆ του Τσελλερ στο Βερολίνο Βιζυηνού. Το συγκεκριμένο έργο του Ευαγγελίδου ήταν στην πραγματικότητα μάλλον ασήμαντο, περιοριζόμενο σε μεγαλοστομίες κοινοτοπίες δίχως ἴχνοσ φιλοσοφικῆσ κατανόησῆσ ἢ επεξεργασίας των θεμάτων που πραγματεύεται, παρά την επίφραση νεοκαντιανῆσ κριτικῆσ θεώρησῆσ που επικαλεῖται. Δεν εἶναι ασφαλῶσ τυχαῖο ὅτι ουδέποτε δημοσιεύτηκε το δεύτερο τεύχος του, ἐνῶ ἡ μετέπειτα πορεία του συγγραφέα του δεν μαρτυρεῖ ουσιαστικῆ ενασχόλησή του με φιλοσοφικῆ ζητήματα, μολοντί ὁ ἴδιος διετέλεσε ἐπί σειρά ἐτῶν καθηγητῆσ τῆσ ἱστορίας τῆσ φιλοσοφίας καὶ ἀργότερα τῆσ συστηματικῆσ φιλοσοφίας στο πανεπιστήμιο.

Ωστόσο, ἡ κριτικῆ που του ασκεῖ ὁ Βιζυηνός εἶναι ασύμμετρα ἀδυσώπητη καὶ ἰσοπεδωτικῆ. Επιστρατεύοντας διαβρωτικῆ εἰρωνεία ἀνάξια ἐνός Ροῖδη, ἀντιμετωπίζει τις 160 σελίδες του πενιχροῦ αὐτοῦ πονήματος ὡσ ἀφορμῆ για ἐνδελχῆ καὶ ἐξοντωτικῆ ἀνασκευῆ του (που μάλιστα ἀρχικῆ δημοσιεύτηκε σε 16 βρασιωνιστικῆσ συνῆξεις). Δεν περιέχει οὔτε μια λέξη συμπάθειας καὶ ἰσοπέδησ του συναδέλφου του να παρουσιάσει μια συνεκτικῆ εἰκόνα τῆσ ἱστορίας τῆσ γνωσιοθεωρίας κατὰ τῆν προσωκρατικῆ περίοδο, με βῆση τον βαθμιαῖο διαχωρισμὸ των γνωστικῶν δυνάμεων καὶ τῆν επακόλουθη κριτικῆ ἀποτίμησή τους ἐκ μέρους των Ἐλεατῶν, των Ἀτομικῶν καὶ των Σοφιστῶν. Αφοῦ καταγγεῖλει το ἔργο για τον ἀνολοκλήρωτο καὶ ἀποσπασματικὸ του χαρακτήρα που, κατὰ τῆ γνώμη του, το καθιστοῦσε ἀκατάλληλο για τῆν ἀκαδημαϊκῆ του ἀποστολή, προβάλλει τον ἐξωφρενικὸ ἰσχυρισμὸ ὅτι, ἐφόσον ὁ προσωκρατικὸι φιλόσοφοι δεν εἶχαν προβεῖ στη συγκρότηση μιας αὐτοτελοῦσ θεωρίας περὶ γνώσεως, το βιβλίο ἀναποφεικτα στερεῖται παραπομπικῶ ἀντικειμένου. Για να τῆ υποστηρίξει μάλιστα, ἐπιχειρεῖ να ἀπαλείψει κάθε νύξη γνωσιοθεωρητικῶ προβληματισμοῦ ἀκόμη καὶ ἀπὸ τῆ ἀποσπάσματα του γνωστοῦ για τῆ πρωτοπῶρες γνωσιοθεωρητικῆσ τοποθετήσεσ του Ξενοφάνου,³ ἀρκούμενος ὡσ προς αὐτὸ το σημεῖο να επικαλεσῆ τῆν ἀθεντία του διατελέσαντος καθηγητῆ του στη Λιψία D. Peipers, του ὁποῖο ὁμῶσ ἡ πραγ-

Από αριστερά: Έντουαρντ Τσελλερ (1814-1908), Χέρμαν Λότες (1817-1881), Βίλχελμ Βουντ (1832-1920).

μάτευση εμφανῶσ ἦταν προσανατολισμένη στην ἀνάδειξη τῆσ πρωτοτυπίας τῆσ γνωσιοθεωρίας του Πλάτωνος ἐναντι των προκατόχων του.

Γενικότερα, ἡ ἐκ μέρους του Βιζυηνού διαρκῆσ ἐπίδειξη βιβλιογραφικῆσ ἐνημερότητῆσ καὶ ἡ ἐξονυχιστικῆ σύγκριση των ἀπόψεων του Ευαγγελίδου με ἐκείνες του Τσελλερ προκειμένου να καταδειχθῆ ἡ προφανῆσ καὶ ἀναμφισβήτητη οφειλῆ του στο ἔργο ἐκεῖνο (ἄλλωστε ὁ Ευαγγελίδης μετέφρασε καὶ ἐξέδωσε τῆν *Σύνοψιν τῆσ ἱστορίας τῆσ Ἑλληνικῆσ Φιλοσοφίας* του τελευταῖο στην Αθήνα το 1886), καθώς καὶ ὁ ἐπίμονος καταγγελίας του για ἐπιστημονικῆ ἀνεπάρκεια καὶ συστηματοικῆ λογοκλοπῆ ἀξία μάλιστα τῆσ ἐπέμβασησ του... εἰσαγγελέωσ, τῆν ὁποῖα με καταφανῆ προθυμία (παρά τῆν προσχηματικῆ διαβεβαίωση ὅτι ἐπιτελεῖ «δυσάρεστον ἐργασίαν», σ. 70) ἀναλαμβάνει να προετοιμάσει ὁ ἴδιος ὁ Βιζυηνός τεκμηριώνοντας λεπτομερώσ τῆν ἀκριτή καὶ ἀνεξέλεγκτη χρήση παραπομπῶν καὶ παραθεμάτων ἀπὸ το ἔργο του κοινῶ τουσ δασκάλου, μιασ προκαλοῦντα δυσάρεστη ἐκπλήξη. Ἡ μικρόψυχη καὶ εμφανῶσ ὑστερόβουλη ἀντιπαράθεσή του καταδεικνύει χωρὶσ ἀμφιβολία τῆν ἀνασφάλεια που τον διακατεῖχε καὶ τῆν ἀνάγκη του για ἀναγνώριση τῆσ υπεροχῆσ τῆσ ἐπιστημονικῆσ του ἐπάρκειασ. Μολαταῦτα, ὅπως φαίνεται, εἶχε τα ἀντίθετα ἀπὸ τῆ προσδοκώμενα ἀποτελέσματα, ἀφοῦ ὁ μεν Ευαγγελίδης κατόρθωσε τελικῆ να ἀνέλθει ἐπιτυχῶσ στην κλίμακα τῆσ πανεπιστημιακῆσ ἱεραρχίας, φτάνοντας μάλιστα να ἐκλεγεί ἀργότερα πρύτανης του Πανεπιστημίου, ἐνῶ ἀντίθετα ὁ δάπρυσος ἐλεγκτῆσ του ἔμεινε για πάντα στο περιθώριο τῆσ ἀκαδημαϊκῆσ ζωῆσ, θεωρούμενος προφανῶσ ὡσ ἐπικίνδυνα ἀπροσάρμοστος καὶ ἀλαζονικῶσ κριτῆσ ἐνός ἤδη διαμορφούμενου κατεστημένου. Τα πλήρη σαρκασμοῦ γενικότερα σχόλιά του για το ἐπίπεδο των πανεπι-

στημακῶν σπουδῶν ἀσφαλῶσ δεν τον βοήθησαν να ἐνταχθῆ ὁμαλά στοὺσ κόλπους τῆσ ἀκαδημαϊκῆσ κοινότητῆσ, ὅπως ἄλλωστε οὔτε ὁι υπεροπτικῆσ σκωπτικῆσ παρατηρήσεσ του σχετικῆ με τῆν καλλιτεχνικῆ ἐκπαίδευση στην Ἑλλάδα που περιέχονται στο δοκιμῆ του για τῆ εικαστικῆσ τέχνησ, ὅπου μεταξύ ἄλλων καταλογίζει στοὺσ σύγχρονουσ του δημιουργουσ ἐλαττώματα που οφείλονται σε σοβαρές ὄχι «τεχνικῆσ, ἀλλῆ γενικῆσ διανοητικῆσ μορφώσεωσ ἐλλείψεσ» (σ. 493).

Περὶσσότερο θετικῶσ ἐμφανίζεται ὁ Βιζυηνός στοὺσ συστηματικῆσ θεωρητικῆσ πραγματεῖεσ του, καὶ ἰδιαίτερα σε ἐκείνεσ που φέρουν τον γενικὸ τίτλο «Ψυχολογικῆ μελέτη ἐπὶ τοῦ καλοῦ», στοὺσ ὁποῖεσ ἐπιχειρεῖ να θεμελιώσει μια θεωρία του για τῆ φύση του ἔργου τέχνησ καὶ τῆ κίνητρα που διέπουν τῆν παραγωγή του, ἡ ὁποῖα εἶναι βασισμένη σε μια ἀρκετῆ πρωτότυπη ἀνάλυση τῆσ σταδιακῆσ ἐξέλιξησ των ψυχικῶν διαθέσεων που τῆν προξενούν. Επεξεργαζόμενος τα πορίσματα τῆσ διδακτορικῆσ του διατριβῆσ, ὁ συγγραφέας ἀναζητεῖ τῆν προέλευση τῆσ ἔφεσης για καλλιτεχνικῆ δημιουργία σε ἔμφυτεσ παρορμήσεσ, ὁποῖεσ διαμορφώνονται κατὰ τῆν παιδικῆ ἡλικία καὶ εἶναι συνυφασμένες με τῆ φυσικῆ προδιάθεση του παιδιοῦ για παίγνιδο καὶ για μιμητικῆσ δραστηριότητες που δεν ἀποβλέπουν σε συγκεκριμένο πρακτικὸ ἀποτέλεσμα, ἀλλῆ μόνο στην «ἐκ τῆσ ἐλευθέρασ ἐνασχολήσεωσ τῶν φυσικῶν καὶ πνευματικῶν αὐτοῦ δυνάμεων ἡδονῆσ». Τῆ θέση αὐτή, που εἶναι εμφανῶσ ἐμπνευσμένη ἀπὸ τῆσ ἀνάλογεσ θεωρίεσ του Καντ καὶ του Σίλλερ, ἐπιχειρεῖ να τῆν ἐμπλουτίσει περαιτέρω ὄχι με ἰδεαλιστικῆσ επικαλύψεσ ὅπως εἶχε κάνει ὁ διαπρεπῆσ σύγχρονουσ του εγγελιανόσ θεωρητικὸσ Θ. Φίσερ, ἀλλῆ επικαλοῦμενοσ ἕνα εἶδοσ διεργασίας

που θυμίζει μεν κάπως τῆν πλατωνικῆ «ἀνάμνηση», ἀλλῆ ἐκδηλώνεται με τῆ μορφή των ψυχολογικῶν «κλίσεων», ὁποῖεσ ἔχουν τῆν ἰδιότητα να κινήτοιοῦν συναισθηματικῆ τον ἀνθρώπο καὶ να τον διεγείρουν προς συγκεκριμένεσ ψυχικῆσ καὶ σωματικῆσ ἐκδηλώσεσ.

Αὐτῆ εἶναι καὶ ἡ ἐρμηνεῖα του ὅσον ἀφορᾶ τον «τόκον ἐν καλῶ» που ἐπέρχεται ὡσ ἀποτέλεσμα τῆσ ἐρωτικῆ ἔφεσης προς το ὡραῖο, το ὁποῖο ὁμῶσ βρίσκεται ἥδη ἐγγεγραμμένο, κατὰ κάποιον τρόπο, στη φυσιολογία καὶ τῆν πνευματικῆ ἰδιοσυστασία του ἰδιοφυοῦσ καλλιτέχνη. Το ὁπωσδήποτε ἐμπειριστατωμένο αὐτὸ ἔργο, ἀπὸ κοινού με τῆν υφηγεσία του για τον Πλωτῖνο, ἀντιπροσωπεύει μια σοβαρῆ προσπάθεια ἐκ μέρους του συγγραφέα για τῆ διατύπωση μιας συνθετικῆσ αισθητικῆσ θεωρίας βασισμένησ σε ψυχολογικῆσ προκείμενεσ κατὰ τῆν πρότυπα των ἐκπρωσώπων του γερμανικῶ ἰδεαλισμοῦ, καὶ ἐδραιωμένησ στοὺσ σύγχρονεσ του ἀντιλήψεσ ὅσον ἀφορᾶ τῆν ψυχολογία τῆσ ἀντίληψησ καὶ των συναισθηματικῶν ἐνορμήσεων, ἀποτύπωση των ὁποῖων βρίσκουμε ἄλλωστε καὶ στο μεταγενέστερο, καθαρῶσ διδακτικὸ χαρακτήρα, σύγγραμμά του με τίτλο «Στοιχεῖα Ψυχολογίας» που δημοσιεύτηκε το 1888. Ὅμῶσ το καταληκτικὸ, συνθετικὸ τμήμα τῆσ συγκεκριμένησ μελέτησ ἐμφανίζεται κάπως σχηματικῶ καὶ ἀνολοκλήρωτο (ὅπως ὑποδηλώνει καὶ ἕνασ ὑπαινιγμὸσ, στη σ. 145, για τῆν προσδοκώμενη συγγραφή μιασ «επομένῆσ πραγματείας»), με ἀποτέλεσμα να ἀφήνει ἀδιεκρινῖστα πολλῆ καίρια σημεῖα του ὅλου ἐγχειρήματοσ ὅπως εἶναι ἡ οργανικῆ ἐξάρτηση των διαφορῶν τεχνῶν ἀπὸ τῆσ μιμητικῆσ διεργασίεσ καὶ ὁ ἀκριβῆσ τρόπουσ τῆσ διαμόρφωσησ των αισθητικῶν κατηγοριῶν καὶ αξιῶν, καθώς καὶ ἡ ὑπονοούμενη συνάρτησή τους με ἄλλα αξιακῆ συστήματα καὶ κυρίωσ με τῆν ἠθικῆ.

Όπως είναι αναμενόμενο, πολύ λιγότερα στοιχεία πρωτοτυπίας μπορεί κανείς να βρει στα εγχειρίδια “Στοιχεία Λογικής” και “Στοιχεία Ψυχολογίας”, τα οποία, καθώς αναφέρει ο συγγραφέας, βασίζονται στις πανεπιστημιακές παραδόσεις των καθηγητών του στη Γερμανία και προφανώς αποσκοπούσαν να χρησιμοποιηθούν για πανεπιστημιακή διδασκαλία που όμως ουδέποτε πραγματοποιήθηκε. Η “Λογική” του ακολουθεί την καθιερωμένη, με βάση το αριστοτελικό Όργανο, διάρθρωση που βασίζεται στην τυπική («ειδολογική», όπως την ονομάζει) ανάλυση των κατηγορικών προτάσεων και των θεμελιωδών κανόνων του λογισμού, ξεκινώντας από τις ρυθμικές αρχές του σχηματισμού των εννοιών και προχωρώντας στη διερεύνηση των κρίσεων, των αμέσων συνεπαγωγών («συμπερασμάτων») και των συλλογιστικών δομών, ενώ συμπληρώνεται με ένα μεθοδολογικό τμήμα όπου πραγματεύεται θέματα όπως ο ορισμός, η διάκριση και η απόδειξη. Αξίζει ίσως να προσεχθεί εδώ ιδιαίτερα η τελικά μάλλον ατυχή απόπειρα του συγγραφέα, που ωστόσο μαρτυρεί τον έντονο επιστημολογικό εμπειρισμό του, να αναγάγει όλες τις κατηγορικές κρίσεις σε δηλώσεις ταυτότητας, οδηγούμενος έτσι να τις ερμηνεύσει ως μορφές ταυτολογίας, με συνέπεια οι γενικές καταφατικές κρίσεις, λ.χ., να αξιολογούνται ως συγκαλυμμένες επιμέρους διαζευκτικές, οι οποίες με τη σειρά τους τεκμηριώνονται μέσω της αρχής του αποχρώντος λόγου και εν τέλει της αναγωγής τους σε εμπειρικά επικυρωσμένες ατομικές (σ. 189-201). Αναρωτιέται κανείς τι απήχηση μπορεί να είχαν οι κάπως εξζητημένες αυτές αναλύσεις στους γυμνασιόπαιδες της εποχής, πάντως κατά τα άλλα, οι πραγματικές αυτές προσέφεραν αναμφίβολα σημαντική υπηρεσία στη διαμόρφωση μιας νεοελληνικής ορολογίας που να καλύπτει τους συγκεκριμένους χώρους έρευνας, αν και η ενάργεια και η οξυμένη γλωσσική ευαισθησία των επιλογών του δεν βρήκε πάντα ανταξίως συνεχιστές κατά τα χρόνια που ακολούθησαν.

Δεν χρειάζεται να αφιερώσουμε εδώ πολύ χώρο στα εγκυκλοπαιδικού χαρακτήρα μελετήματα του Βιζυηνού, που οπωσδήποτε είναι ενδεικτικά της ευρύτερης και των ειδικών ενδιαφερόντων του συγγραφέα τους, όμως σφαιρόνται ουσιαστικής πρωτοτυπίας. Ιδιαίτερα τα άρθρα του που προορίζονταν για το *Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν των Μπαρτ και Χιρστ* συνιστούν, ως επί το πλείστον, επεξεργασμένες εκδοχές των αντίστοιχων λημμάτων από το διάσημο τότε *Meyers Konversations-Lexikon* (μάλλον από τη δεκαεξάτομη τρίτη έκδοσή του στη Λιψία 1874-78). Από την

άλλη πλευρά, το δοκίμιο “Ανά τον Ελικώνα”, που πρωτοδημοσιεύτηκε μετά τον εγκλεισμό του στο φρενοκομείο, απηχεί τη μακροχρόνια ενασχόλησή του με το είδος των επικολυρικών ποιημάτων που αποκαλούσε «βαλλίσματα» (δηλαδή μπαλάντες). Αφού ανάγει την προέλευσή τους στα αρχαία «υπορχήματα», εξιστορεί την εξέλιξη που είχε αυτή η μορφή ποίησης στις χώρες της Ευρώπης από την πρώτη Αναγέννηση και μετά, διανθίζοντας την αφήγησή του με αρκετές μεταφράσεις αντιπροσωπευτικών δειγμάτων της σε μια μάλλον άνευρη όμως δημοτική με συχνά «κουδονιστές» ομοιοκαταληξίες και κάποιες ενδεχομένως αναπόφευκτες ρυθμικές ασάθειες. Ο ορισμός του οποίου επικαλείται (σ. 695), σύμφωνα με τον οποίο «βάλλισμα είναι τραγούδι έπικόν, τραγούδι εν τῷ ὀπίωυ δεσπόζει ὁ τόνος τῆς διαθέσεως και ὁ ῥυθμικός τύπος, και τὸ ὄποιον διὰ τοῦτο ἀναλύει τὸ γεγονός ὅπως εἰς βαθὺ και θερμὸν συναίσθημα», μας βοηθάει στο να διακρίβώσουμε την αισθητική στόχευση πολλών από τα ποιήματά του, όπου όμως οι περιορισμοί της παράδοσης του φαναριώτικου ρομαντισμού στην οποία εντάσσονται κατά κανόνα αποδυναμώνουν το τελικό αποτέλεσμα.

Είναι όταν πετυχαίνει να απαλλαγεί από τα δεσμά του σχηματισμού και της συμβατικότητας που ο Βιζυηνός μιλάει επιτέλους με τη δική του φωνή, εκφράζοντας με αυθόρμητη ευαισθησία, ελικρινεία, υφολογική πυκνότητα και συναρπαστική ψυχογραφική διαρακτικότητα τις πιο μύχιες προσωπικές του εμπειρίες, τις αγχωτικές του αμφιβολίες και ανασφάλειες, καθώς επίσης τη διαρκή αναζήτηση ενός σχετιζόμενου με τα παιδικά του βιώματα αισθήματος χαμένης ψυχικής ευφορίας συνυφασμένου με την επίμονη προσήλωσή του στην πλούσια από μύθους και παραδόσεις μητρική γη της πατρίδας του.⁴ Την τελειότερη έκφραση αυτής της πλευράς του χαρκτήρα του, μέσα από τα οποία επιχειρεί να αναβιώσει μέσω της καλλιτεχνικής φαντασίας του τις εμπειρίες των παιδικών και των νεανικών του χρόνων, και παράλληλα να ενσωματώσει ενίοτε σε αυτές στοιχεία παραδόσεων και θεωρητικών τοποθετήσεων που αντλεί από την αρχαία γραμματεία, και τα οποία πίστευε ότι εξακολουθούσαν να επιβιώνουν και να υποβόσκουν στις πιο αυθεντικές εκφάνσεις της ζωής, στις λαϊκές παραδόσεις και στην καλλιτεχνική δημιουργία.⁵

Στον προκείμενο τόμο περιλαμβάνεται ένα ακόμη ιδιότυπο μιν, αλλά εκόχως συναρπαστικό δείγμα αυτής της

πτυχής του έργου του. Πρόκειται για το λαογραφικό αφήγημα “Οι Καλόγεροι και η λατρεία του Διονύσου ἐν Θράκη” (1888), στο οποίο περιγράφεται με αφηγηματική αμεσότητα και αρκετή δόση χιούμορ, με φιλολογική εμβρίθεια, επακριβώς ρυθμισμένες εναλλαγές ύφους και ρυθμού, αλλά και σε μερικές στιγμές αποπνέοντας γνήσια συγκινησιακή φόρτιση, ένα τοπικό καρναβαλικό έθιμο της πατρίδας του, το οποίο συνοδεύεται από εντυπωσιακά λαϊκά δρώμενα και προφανώς απηχούσε πανάρχαιες σαμιαστικές τελετουργίες της περιοχής σχετιζόμενες με τη γονιμότητα της γης. Επικαλούμενος την εμπειρία της δικής του προσωπικής συμμετοχής (βλ. σ. 311), ο συγγραφέας το συσχετίζει με αρχαίες εκδηλώσεις της διονυσιακής λατρείας επιστρατεύοντας προς τούτο την ευρυμάθειά του, χωρίς όμως να χάνει την επαφή του με την αμεσότητα της βιωματικής σχέσης με τα τεκταινόμενα. Είναι χαρακτηριστικός ο τρόπος με τον οποίο, αφού περιγράψει με σχεδόν ιερή συγκίνηση τη συγκλονιστική κορύφωση της όλης τελετής μπροστά στα δακρυσιμένα μάτια του, ο συγγραφέας μάς επαναφέρει στο ήσυχο περιβάλλον του «μονήρους σπουδαστηρίου» του για να μας παραθέσει με ανυπόκριτη περηφάνια μια συναφή ιστορική μαρτυρία από το έργο του Διόδωρου Σικελιώτη.

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι η λογιότητα του Βιζυηνού δεν είναι σχεδόν ποτέ αποκομμένη από την προσωπική του ευαισθησία και συγκίνηση, αλλά και από την αδιάκοπη έμφυση για καλλιτεχνική δημιουργία. Έτσι και σε αυτή την περίπτωση τον βλέπουμε να επιχειρεί να συγκεράσει τα ποικίλα και εν πολλοίς αντικρουόμενα στοιχεία της εσωτερικής του ψευδομορφωσης. Οι αναμνήσεις από την παιδική του ηλικία, από τη μέθεξη στη συλλογική εμπειρία των λαϊκών παραδόσεων της πατρίδας του, αλλά και η επικάλυψή τους από τη λόγια παιδεία και επιστημολογία του, καθώς επίσης η ευαίσθητη ματιά του καλλιτέχνη στα λεγόμενα και τα δρώμενα μιας αυθεντικά λαϊκής εκδήλωσης, η ψηλάφηση ενός βαθύτερου πνευματικού νοήματος πίσω από τις ταπεινές και ανεπιτήδευτες εκδηλώσεις των παιδικών και των νεανικών του χρόνων, και παράλληλα να ενσωματώσει ενίοτε σε αυτές στοιχεία παραδόσεων και θεωρητικών τοποθετήσεων που αντλεί από την αρχαία γραμματεία, και τα οποία πίστευε ότι εξακολουθούσαν να επιβιώνουν και να υποβόσκουν στις πιο αυθεντικές εκφάνσεις της ζωής, στις λαϊκές παραδόσεις και στην καλλιτεχνική δημιουργία.⁵

Είναι ασφαλώς θλιβερό το ότι δεν δόθηκε η ευκαιρία στον Βιζυηνό να συγκεράσει πλήρως και με επιτυχία τα αλληλοσυγκρουόμενα συστατικά που συνέθεταν την πολυ-

πλευρη προσωπικότητά του. Το έργο του, αναμφίβολα πλούσιο σε ποικιλία και σημαντικά επιτεύγματα, παρέμεινε εν τέλει άνισο, αποσπασματικό και ανοκλήρωτο, διάστικτο από αδυναμίες και αστοχίες, όμως ταυτόχρονα αντιπροσωπεύει με συγκλονιστικά άμεσο τρόπο τις ίδιες τις εγγενείς αντιφάσεις της εποχής του που τόσο καθοριστικά προσδιόρισαν την πορεία του Ελληνισμού στη συνέχεια, καθώς παρέμειναν (και παραμένουν) αθεράπευτα αγνοημένες και αδυσώπητα παρούσες. ▲

- 1 Βλ. Γεωργίου Μ. Βιζυηνού, *Το παιδικό παιχνίδι σε σχέση με την ψυχολογία και την παιδαγωγική: Προτότυπη επί διδακτορία διατριβή για την απόκτηση του τίτλου του Διδάκτορα της Φιλοσοφίας στο πανεπιστήμιο της Γοττίνης, Εισαγωγή, Μετάφραση, Σχόλια Α. Σιδεράς – Π. Σιδερά-Λύτρα, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2009, και Η φιλοσοφία του καλού παρά Πλάτωνα, Σχέδιασμα Εισαγωγής Παύλου Καλλιά, Αρμός, Αθήνα 1995.*
- 2 Όπως το διατυπώνει ο Μουλλάς, *Γ. Μ. Βιζυηνός, Νεοελληνικά Διηγήματα*, Αθήνα 1980 (Ερμής) = 1994 (Εστία), ν.γ.: «το θεματικό υπόβαθρο του Βιζυηνού θα πρέπει να αναζητηθεί, πριν απ' όλα, στη Βιζύη και στην ευρύτερη ύπαιθρο της Θράκης εκεί όπου, αργότερα, και ο ίδιος ο συγγραφέας μας θα εντοπίσει τα πνευματικά και υλικά μεταλλεύματά του.»
- 3 Βλ., λ.χ., την νεότερη εθνοσώδη αποτίμησή τους από τον Κ. R. Popper, *The World of Parmenides: Essays on the Presocratic Enlightenment*, Λονδίνο 1998, σ. 33-67, ο οποίος φτάνει να χαρακτηρίσει τον Ξενοφάνη ως «αδρυτή του Ελληνικού διαφωτισμού».
- 4 Όπως είδαμε ότι το υπαινίσσεται ο Μουλλάς και το φανερόνουν οι επανελημμένες συναφείς νύξεις στα διηγήματα του ίδιου του Βιζυηνού, το αποτυπωμένο εγχειρίδιό του για την αξιοποίηση του μετὰλλειου στο Σαμιάκοβο προφανώς είχε λιγότερο να κάνει με την επίδοξη οικονομικού κέρδους και περισσότερο με την αποκατάσταση της επαφής του με τις αρχέγονες δυνάμεις του τόπου του. Βλ. σχετικά τις ευστοχες επιστημονικές της Α. Ρασιδάκη, “Συνέπειες του ρομαντισμού: Το διήγημα του Βιζυηνού ‘Αι συνέπειαι της παλαιάς ιστορίας’ ως χρονικό μεταγλωσσικό”, *Νέα Εστία* 161 (2007), σ. 1035-41.
- 5 Μια προσπάθεια τέτοιας διακεκομμένης προσέγγισης στο έργο του Βιζυηνού έχω επιχειρήσει σε ένα σχετικά πρόσφατο δημοσίευσμά μου: βλ. P. Kallias, “Consequences of allegory: a case study of Vizyenos’ Platonic imagery”, *Byzantine and Modern Greek Studies* 35 (2011), σ. 198-211.